

ІДЕОЛОГІЯ: ПОНЯТТЯ, ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ

Термін "ідеологія" ввів французький філософ Антуан Дестют де Трасі, який пов'язував з нею вчення про ідеї, що дозволяє сформулювати основи політики та етики, відкрити справжню організацію дискурсу – можливості судження та оцінки у різних галузях.

Маркс вважає, що ідеологію слід розглядати як специфічну форму свідомості, засновану на ілюзії, але аж ніяк не хибну. Ф. Енгельс, у свою чергу, закладає традицію однозначного трактування характерного для ідеології спотворення дійсності як хибного (читай «шкідливого», «незадовільного»). Маркс не «викриває» ні в чому ідеологію як таку, він лише розводить ілюзію і реальність, причому ілюзія є і похідною, і частиною реальності. Ідеологія, по-перше, це **інструмент практичної дії**, що належить правлячому класу та використовується з метою встановлення, підтримки влади; по-друге, це **ілюзія, тобто специфічної форми свідомості**, яка може існувати поза реальністю, оскільки містить у собі образ реальності, який, своєю чергою, спотворює цю реальність, але водночас і її частиною.

Продовження цієї думки можна зустріти в «Тюремних зошитах» А. Грамші, який поділяє ідеологію на «низинну» (як інструмент правлячого класу) та «піднесену» (свідомість, що є латентною складовою економіки, права та і т.д.). Він стверджує, що індивід може діяти, у своїй не усвідомлюючи власних глибинних стимулів. Відповідно до Грамші, поширення ідеології детерміновано, насамперед, **соціальними факторами**, а не політичними.

К. Маннгейм пропонує розділяти ідеологію на часткову та тотальну. Тотальна ідеологія визначена вченим як колективний об'єктивний світогляд, у структурі якого міститься істина. Часткова ідеологія характеризується як ситуативна, яка бере свій початок у брехні, але при цьому Маннгейм не вказує, чим брехня відрізняється від часткової ідеології. Одночасно К. Маннгейм пояснює виникнення часткової ідеології тим, що окремому соціальному періоду відповідають свої конкретні думки, окремий соціальний клас також .

Активно критикував концепцію К. Маннгейма у роботі «Нова концепція ідеології?» М. Хоркхаймер, засновник Франкфуртської школи соціальних досліджень, неомарксист, який працював у рамках критичної традиції. Він зазначає, що К. Маннгейм, фактично не приховуючи, перетворив вчення про тотальну ідеологію на всеосяжну теорію, зведену до абсолютної істини, де остання, своєю чергою, не набула широкого та аргументованого пояснення, всупереч її очевидної значущості для концепції.

Інший представник Франкфуртської школи, Т. Адорно, не обмежився критикою попередників, а зробив спробу створення самостійної концепції ідеології. Він вважав, що **ідеологія легітимує сам принцип мислення за допомогою «граничної непомітності»** (відсилання до Й. Фіхте), усілякими способами прагнучи до самозбереження та перетворення на Абсолют. Ідеологія обмежує, окреслює контури практичної діяльності, надаючи їй універсальних форм, що застосовуються більшістю. Індивіди починають діяти відповідно до деякого алгоритму, тим самим «полегшуючи» своє існування в соціумі. Ідеологія виступає у двох формах: як легітимне доповнення суспільного життя – і як міраж всього, що існує ніби неминуче, обов'язково, «у самому суспільному бутті». При цьому ідеологія має свій «психологічний базис» – залежно від особливостей розвитку психіки люди може бути схильними до певної ідеології.

Прямий послідовник Хоркхаймера і Адорно, Г. Маркузе, вважав, що ідеологія виконує функцію підтримки системи домінуючих цінностей (апарату), а без неї ця система цінностей-ідей не зможе продовжити своє існування, принаймні як правляча, і буде простою, вже безсистемною, сукупністю норм і цінностей. Головна функція ідеології полягає у систематизації ідей, забезпеченні їхньої монолітності, та у виробленні уніфікованої моделі практики. **Ідеологія – це умова функціонування домінуючої системи цінностей та механізмів їхнього відтворення.** Г. Маркузе вважає, що ідеологія відтворює підпорядкування та нерівність, і завдяки її безпосередньому функціонуванню залишається **зацікавленість і буржуазії, і пролетаріату разом узятих у збереженні** існуючого громадського порядку. Люди не можуть уявити собі проживання за рамками встановленої соціальної структури, оскільки несвобода в практиці є для них звичною, зумовленою заздалегідь соціальними інститутами, які відтворюють усталений порядок і цінності, а тому **«безболісною»**.

Свою відповідь пильному погляду європейців на ідеологію пропонували американські вчені. Так, Д. Белл є родоначальником концепції деідеологізації, яку він трактує як відхід від цінностей (особливо

відсутність інтересу до політичної сфери). Кінець ідеології – зменшення значимості як ціннісної, а передусім емоційної складової сучасного суспільства, унаслідок чого новітні політичні ідеї не викликають реакції «пристрасті чи прихильності». Але Д. Белл, розглядаючи ідеологію як цілеспрямовано та штучно сконструйований інструмент правлячого класу, допускає неточність, не беручи до уваги ідеологію **як форму свідомості**.

Інший американський вчений, К. Гірц, приходять до висновку, що сам термін «ідеологія» зазнав процесу ідеологізації, однак позбутися поняття, що позначається ним, - зовсім не вихід, тому що альтернативу в науковому обороті знайти практично неможливо. Гірц розглядає саму сутність ідеології крізь призму **інтересів** (ідеологія як інструмент отримання бажаної влади) і крізь призму **напруги** (ідеологія як «симптом і ліки»; індивід з допомогою ідеології позбавляється тривоги). К. Гірц робить висновок, що, наприклад, наука та ідеологія відрізняються ступенем «зацікавленості»: наука виявляє тенденцію до стриманості, а ідеологія – навпаки, до гіпертрофії.

Протилежну масштабну теорію ідеології запропонував французький філософ і соціолог Л. Альтюссер. Л. Альтюссер сформулював новаторську, навіть за марксівського фундаменту, тезу про те, що **практична діяльність існує виключно у формі ідеології**: «завдяки ідеології люди діють самостійно, немає необхідності приставляти власного поліцейського стежити за їх дупою»; «немає практики, крім тієї, яка здійснюється за допомогою відомої ідеології та під її керівництвом». Не менш оригінальною стала і відмова Альтюссера від протиставлення науки та ідеології: згідно з його концепцією ідеологія виконує суто практичну функцію, а наука – теоретичну («дає нам знати»), і вони доповнюють одна одну, але аж ніяк не протистоять. Вчений вважав, що ідеологія – це **уявне ставлення індивідів до реальних умов** існування, тобто спотворення інтерпретується їм як неминучий ефект **віддзеркалення** (це основний механізм взаємодії свідомості із дійсністю), яке априорі не претендує на повне відтворення оригіналу.

Подібним шляхом іде і З. Жижек, який категорично налаштований проти розуміння ідеології як хибної свідомості, навпаки, він упевнений, що ідеологія – це не специфічна свідомість, а «сама реальність». С. Жижек зазначає, що у соціальному світі ідеологія приховує суперечність між її пропозицією та актуальними на той момент обставинами.

Отже, можна надати таке робоче визначення. **Ідеологія – це форма мислення, побудована на систематизованому єдності безальтернативних суджень та інваріантних практик**. Важливо: 1. Ідеологія може стосуватися будь-якого сегмента (поля) соціального простору; 2. Складові її практики та ідеї мають як штучне (сконструйоване), так і природно-соціальне (генетичне) походження. 3. Нарешті, ідеологія об'єднує соціально та позиційно різнорідних агентів у рамках стійких відносин панування-підпорядкування, причому як у власному ідеологічному просторі, так і за його межами.

Крім цього, ідеологію розуміють, наприклад, **як процес виробництва значень, знаків та цінностей у соціальному житті; як форму мислення, що детермінується соціальними інтересами; як соціально необхідні ілюзії**. Також виділяють квазі (поява нової політсили та її «ідеїзація») та прото-ідеології (окремі типи мислення, наприклад, групове, але несистематизоване).

Для розуміння світоглядного, над-політичного виміру ідеології потрібно розуміти, що найчастіше вона виступає як **монополія на (не)справедливість (не)свободу (не)щастя**. Але водночас треба зазначити, що «монополія» - це те, чого ідеологія прагне. Але це не означає, що вона виходить з монополії та ігнорує соціальний фон. Саме тому, що абсолютизація та монополізація є, по-перше, властивими не усім ідеологіям як таким, а, по-друге, описують скоріше тенденції, а не сталі характеристики ідеології, вона отримує здатність проникати до будь-яких сфер соціальної життєдіяльності та втілюватися – повністю чи частково – у будь-якій формі.

Ідеологія як форма суспільної свідомості

Для позначення світосприйняття людини часто використовують поняття **світогляд**, під яким прийнято мати на увазі систему загальних поглядів на світ і місце людини у ньому, на відносини людини до тієї дійсності, що оточує її, та до самої себе; це найбільш узагальнені погляди на сенс життя, на цілі людської життєдіяльності тощо. З точки зору критичної соціології таке бачення є обмеженим, оскільки не дає можливості прослідкувати взаємозв'язок між світоглядами різних людей та різних груп – для описання позиції окремої людини цього поняття достатньо, але при науковому дослідженні суспільних

процесів та структур виникає потреба в більш універсальних епістемах. Так, соціологія виходить з тези, що індивідуальна свідомість людини є одночасно і продуктом, і виробником свідомості суспільної / колективної; причому остання не зводиться до суми «свідомостей» окремих людей, але утворює складну надіндивідуальну структуру, що є віддзеркаленням суспільного буття. **Суспільна / колективна свідомість** є історично та культурно визначеною, це постійний процес боротьби різних структур – дискурсів, ідей, міфів, вірувань, стереотипів тощо.

У знятому моментальному вигляді можна казати про існування так званого «**здорового глузду**», який можна описати як усереднений, узагальнений та поширений спосіб світосприйняття в певних історичних та культурних умовах. Наголошуємо, що поняття здорового глузду є виключно релятивістським (відносним), воно не має ніякого відношення до адекватності віддзеркалення об'єктивного світу: для селянина епохи Раннього Середньовіччя дійсно було здоровим глуздом розуміння Землі як плоскої поверхні; але для іншого його сучасника – наприклад, моряка – таке світосприйняття не було «здоровим» вже тоді. Тобто «здоровий глузд» – характеристика не тільки історично та культурно визначена, а й має групову / класову приналежність.

Структура здорового глузду складається з багатьох елементів – вже зазначених дискурсів, ідей, міфів, вірувань, стереотипів тощо. Окремі стійкі єдності таких елементів можна розглядати як **різні форми суспільної свідомості / форми колективної свідомості** (між цими двома поняттями є певна методологічна різниця, але в межах нашого курсу їх сміливо можна сприймати як синоніми). В залежності від налаштувань концептуальної оптики, виділяють близько десятка різних форм колективної свідомості (основні з яких ми розглянемо нижче), і ідеологія є однією з таких форм. Хоча є однозначний взаємозв'язок в процесі становлення різних форм суспільної свідомості, у нас немає на меті чітко встановити послідовність їхнього виникнення, тому зазначимо так: є найдавніша форма (міфологія), потім йдуть декілька форм «на другому місці» (релігія, мистецтво, наука, філософія, мораль та право тощо), а ідеологію ми пропонуємо розглядати як «найсвіжішу» із форм (ідеологія як явище виникає в історичній перспективі відносно недавно – в повноцінному варіанті, щонайменше щодо політичної ідеології, можна казати про неї лише після Великої французької революції). Такий умовно історичний розбір нам важливий як в контексті генеалогії – того, як різні форми впливали на утворення ідеології – , так і в контексті структурних взаємозв'язків – того, як ідеологія співіснує з іншими формами.

1. Міфологія. Як вже зазначалося, це перша форма колективної свідомості, вона виникає тоді, коли, в принципі, виникає людина як вид (а за окремими непрямими свідоцтвами можна судити, що виникає вона навіть до виділення виду *homo sapiens*, але це вже питання до антропологів та археологів). Міфологія орієнтована не на розуміння, а на відчуття світу, тобто використовує емоційно-почуттєві структури особистості. І на відміну від усіх інших форм, міфологія вбачає цілісність, неподільність світу. Міфологія виникла ще до формування Я-концепції, тобто рефлексивного усвідомлення людиною себе як окремої одиниці. У міфології людина злита зі світом, абстрактне мислення ще тільки формується, і тому в неї переважає мислення архаїчне – магічне мислення. Магічне мислення передбачає констатацію непорушного зв'язку між символічним і фізичним (наприклад, слово викликає певні події – «прокляття», «благословення» тощо; ритуальна дія має прямі фізичні наслідки – викликає дощ, допомагає знайти кабана, змушує чоловіка закохатись тощо). В міфології знання також не диференційоване, у ньому поєднане реальне і фантастичне, практичне та духовне, минуле та майбутнє, Я та Ми, Ми та Світ. Крім того, міфологія за своєю суттю є процесуальною – вона постійно змінюється; міф – це розповідь, яка переходить з вуст у уста; очевидно, виникла вона ще до винайдення письма, але навіть після його масового розповсюдження процесуальність міфології ніяк не змінилась – вона створюється, відтворюється та змінюється при кожній артикуляції (аналогічно історії рибалки, коли з кожним новим її повтором улов все більший).

Є велика спокуса окреслити міфологію виключно архаїчною, примітивною та давно забутою, але міфологічне (і магічне) мислення залишається притаманним сучасному суспільству і сучасній людині. На поверхні приклади з досі актуальними забобонами (про чорних котів), прикметами (про низький політ птахів), ритуалами (про тряску залікової книжки під час сесії) та інші пережитки раціональності. Але крім таких поверхневих проявів міфологічного мислення, структури свідомості сучасної людини наповнені міфами – міфи про коронавірус чи генну інженерію, про окремих осіб та соціальні групи, про минулі епохи та інші країни. Більш того, можна всерйоз казати про так звану «магію соціального», коли певні

складні соціальні явища чи соціальні процеси (наприклад, технічні прилади чи багатофакторні соціальні події) сприймаються в магічних категоріях; в повсякденному сприйнятті смартфон мало чим відрізняється від магічного артефакту, ліки – від магічного еліксиру, а у випадковій перемозі аутсайдера в спорті з низькою результативністю обов'язково прослідковується щось містичне. Фактично міфологія заповнює ті *terra incognita* свідомості сучасної людини, які не можуть описати та пояснити за допомогою інших форм – ідеології, науки, філософії, релігії тощо. Найкраще описує функціонал міфології для сучасної цивілізованої людини історія (чи легенда?) з життя Нільса Бора, коли до нього в гості прийшли його колеги, побачили підкову на стіні (той самий амулет удачі) та спитали: «Як ви можете вірити в це?» –, на що фізик дещо іронічно відповів: «Підкова працює незалежно від того, вірю я в неї чи ні».

Крім власного функціонування міфології, самі структурні елементи міфології – міфи – активно використовуються й іншими формами, в тому числі ідеологією: це і описання життя ідеологічних персонажів, і описання конкурентних ідеологій тощо.

2. Релігія. Часто в сліпому атеїстично-раціоналістському запалі виникає плутанина між міфологією та релігією – і там, і там є ритуали, боги, духи, душі та інші фантазії. Це стосується більше конкретного оформлення, і воно дійсно доволі схоже, але в соціально-структурному плані ці форми принциповим чином відрізняються: якщо міфологія передбачає цілісність світу, то релігія його розділює. Причому цей поділ є непоборним, а сама релігія претендує на роль медіатора між цими світами (від лат. *reeligerere* – поєднувати). Як саме релігія ділить світ? На світ земний / профанний / посябічний та світ небесний / сакральний / потойбічний. Земні, профанні мешканці нічого не знають про той, інший світ, а релігія (і конкретні релігійні діячі) знають, тому вони навчать «світських» тому, як себе вести, що казати, кому присягати та яку частину від доходів платити, і все це забезпечить гарне місце на Тому світі. Релігія виникає тоді, коли утворюються складні соціальні організації, що потребують регуляції, відтвореної ієрархії, підтримання цілісності, і в цьому сенсі її функціонал аналогічний до того функціоналу, який зараз має ідеологія. Релігія не тільки і не стільки описує світ, скільки суспільство і місце людини в ньому, констатує і легітимує певний порядок, при цьому використовуючи категорії сакрального. Нагадуємо, що всі королі та царі були «помазаниками божими», а Давньоєгипетські фараони та той самий Александр Македонський фактично нарікались богами; пани, феодала, магнати та інші гідні можновладці при владі церкви описувались в богосхвальних категоріях (особливо після покупки індульгенцій); а світська влада окремих релігійних інституцій часто була предметом заздрощів для будь-яких «земних» королів (ми ж пам'ятаємо, що найбільший феодал середньовічної Європи – Ватикан).

Але крім такої ієрархічно-регуляторної функції, релігія як форма колективної свідомості також виконує і функцію світоглядну. Вона будується на іншому способі мислення – на вірі; це набагато більш складний процес, ніж магічне мислення, оскільки вона передбачає осмислення об'єкту віри (міф лише бачить / відчуває, а віра може не співпадати з показниками органів почуттів). Також для релігії важлива фіксація, стійкість у часі та просторі – якщо міф швидкоплинний, то релігія орієнтована на створення універсального канону, загального обряду, стійкої структури – тобто, контрольованого порядку. Тут ми повертаємось до аналогії з функціоналом релігії та ідеології. І хоча ідеологія складніша та більш адекватна для сучасних суспільних потреб форма, релігія навіть після багатовікових процесів секуляризації залишається актуальною. Пряма влада релігії, скоріше, є рудиментом в сучасному суспільстві, але релігійні символи, догми, обряди та структури мислення беруться на озброєння тією ж ідеологією – загадаємо хоча б популярність християнських демократів чи релігійних фундаменталістів, те, що всі президенти США складають присягу з рукою на Біблії, чи те, як часто лідери окремих ідеологій фактично канонізуються. І той факт, що майже всі солдати навіть сучасних війн (мабуть, крім солдатів Червоної армії) йшли в бій в тому числі на захист свого бога, яскраво демонструє те, як ідеологія забрала релігію до свого арсеналу.

3. Наука та філософія. Хоча з епістемологічної точки зору це різні речі, з точки зору соціального функціоналу та роботи форм колективної свідомості вони є достатньо схожими, щоб їх поєднати в одному пункті. Вони ділять світ на пізнане та непізна(ва)не, з одного боку, та на істинне і хибне, з іншого. Когнітивною основою наукової та філософської свідомості є логічне мислення, тобто мислення за допомогою визначених та пов'язаних між собою понять (як мовою буквальною, так, наприклад, мовою математики). Тут можна дуже довго і дуже багато розповідати, але весь цей курс є послідовною спробою

використання і нав'язування цих форм мислення. Тому розберемо лише те, що стосується безпосередньо зв'язку науки та ідеології:

По-перше, наука та ідеологія проникають одна до одної. Незважаючи на прагнення науки до об'єктивності, незалежності та фальсифікуємості, сучасна наука та філософія наповнені ідеологією, часто використовуються для трансляції різних ідеологій – згадаємо «єврейську математику» в нацистській Німеччині, «буржуазні науки» в СРСР чи ті ж битви за «толерантність» чи «постколоніальні трансформації» в науці сучасних країн Заходу.

По-друге, значна частина сучасних ідеологій будуються в результаті наукового та/або філософського пізнання: лібералізм та соціалізм – продукти філософії епохи Відродження; комунізм – продукт філософії і науки Нового часу; окремі науково-філософські концепції переросли в ідеологічні течії (ті самі раціоналізм, нігілізм чи трансгуманізм) і т. д.; а тотальне догматичне розповсюдження науки (у вигляді сцієнтизму) в окремих випадках перетворює її саму на щось середнє між ідеологією і релігією.

По-третє, часто ідеологія та наука/філософія конкурують у поясненні окремих актуальних питань (наприклад, у питаннях абортів, ГМО, природи гомосексуальності, клонування людей тощо), але ця конкуренція в прямому вигляді неможлива – це як бійка кита та ведмедя, вони існують в різних площинах. Тому або ідеологія вимушена проникати в науку (про це вже казали), або наука вимушена використовувати ідеологічні засоби ведення боротьби – агітацію і пропаганду.

4. Мистецтво. Схоже на міфологію тим, що використовує емоційно-почуттєве світосприйняття, але в більш складній варіації – у варіації так званого образного мислення (ідеали, асоціації, метафори, метонімії, тропи, персективи та інші естетичні категорії). Мистецьке пізнання світу спрямоване на викриття гармонії і краси у стосунках людини зі світом за допомогою художніх образів та естетичних категорій (піднесене, трагічне й комічне, прекрасне й потворне тощо). Так мистецтво і розділює світ – на прекрасне та повторне, описуючи його за допомогою образів – стійких ідеалізованих елементарних форм, побудованих на єдності мислення, сприйняття, відчуття та судження.

Мистецтво – це завжди віддзеркалення навколишнього світу – навіть коли йде мова про максимально абстрактні чи навіть сюрреалістичні форми, мистецтво так рефлексує.

Пабло Пікассо, «Герніка», 1937 р.

Представлена картина – рефлексія автора щодо трагедії в баскському місті Герніка під час громадянської війни в Іспанії, тобто фактично це пряме звинувачення фашистського режиму Франко у злочині; і коли до Пікассо в окупованому Парижі прийшли німецькі колеги Франко і спитали «Це Ви зробили?», автор відповів – «Ні, це зробили ви».

Тому і саме мистецтво, і естетичні категорії використовуються ідеологією. В суспільстві модерну є дві основні варіації співвідношення мистецтва та ідеології – естетизація ідеології (характерна, наприклад, для нацистської Німеччини) та ідеологізація естетики (що характерне і для СРСР, і для сучасних США).

5. Мораль та право. Коректно кажучи, це також дві окремі форми колективного мислення, але, як і у випадку з наукою та філософією, для нашого ракурсу буде доцільним їх поєднати. Ці форми колективної свідомості ділять світ на правильне та неправильне, на законне та незаконне. І очевидно, що основний їх функціонал – регуляторний. Якщо релігія регулювала соціальну структуру, то мораль і право регулювали (і регулюють) поведінку. В сучасному суспільстві вони так само застосовуються ідеологією в якості конкретних інструментів:

- ідеологія привласнює мораль, застосовує певні моральні імперативи та відкидає інші;
- ідеологія співвідносить себе із законом (залишається в легальному полі чи, навпаки, протиставляє себе йому – «АУЄ», «ЧВК Редан» тощо);
- ідеологія проектує закон і мораль, нав'язує власне бачення, оголошує вимоги до них та транслює інтереси щодо їхньої зміни.

6. І трошки слів про **ідеологію** в цьому ряду. Як ми бачимо, вона синтезує, комбінує, привласнює та використовує когнітивні і соціальні структури інших форм. Ідеологія як найсучасніша та найскладніша із форм колективного мислення претендує на узагальнення, при чому вона не є простим «резюме», не є простою сумою цих різнорідних елементів, але утворює синергічну систему з емерджентними зв'язками та новими якостями. Вона розділяє світ на те, що є, і те, що має бути (те, що буде). І для цього використовуються всі можливі форми мислення – і магічне, і логічне, і образне, і віра, і навіть ті, що ми не назвали, бо забули.

Тому коли ми кажемо про «**здоровий глузд**», ми маємо на увазі не просту єдність індивідуального світосприйняття, а про складну множинність колективного створення і відтворення протилежно направлених структур – міфологічних, релігійних, наукових, філософських, естетичних, моральних, правових, ідеологічних тощо, які співіснують у процесі боротьби та взаємопоглинення. І цей процес відбувається як на рівні суспільства, так і рівні індивідуальної свідомості. Тому в окремих випадках доволі складно провести чітку межу між ними (часто це навіть непотрібно), і для впорядкування такого різноманіття буде доречним використовувати два синтетичних поняття – міфологема та ідеологема.

Обидва ці поняття граматично є аналогічними тій самій «теоремі»: є певна теорія, а її лаконічно зведеним уособленням виступає теорема. Так само працюють і ці дві подруги – давайте про них детальніше.

Міфологема – стійка одиниця сприйняття, що поєднує в собі міфічні структури. Фактично вона є узагальненням та уособленням багатьох (часто – універсальних для більшості культур) міфологічних сюжетів, образів, тропів тощо, що відривається від процесу міфотворчості та стає самодостатнім. Приклади міфологем – добро і зло, рай та пекло, золота доба та кінець світу, богиня-матір, захисник-батько, герой тощо. В певному сенсі їх можна вважати елементарними одиницями міфу, але виключно у метафоричному значенні – скоріше, вони є квінтесенцією різних міфів, вузловими точками перетину різних міфів. І такі одиниці сприйняття дуже глибоко сидять у свідомості сучасної людини, фактично лежать у їхньому фундаменті (часто для описання окремих міфологем використовують поняття «архетип», що підкреслює їхній глибинно-антропологічний генезис). Крім змістовної впізнаваності, що спрощує раціональне сприйняття та розуміння, міфологеми безпосередньо прив'язані до емоційно-почуттєвого пласту свідомості, тим самим відкриваючи безмежні можливості до маніпуляції. І тому міфологеми часто використовуються ідеологією навіть незважаючи на те, що у неї є своя «лема».

Ідеологема – стійка одиниця сприйняття, що поєднує у собі ідейні структури. Аналогічно попередній – вона уособлює, узагальнює, поєднує певні ідеологічні абстракції у вихолощеному вигляді, але працює не стільки з емоційним сприйняття, скільки з аксіологією – з цінностями та оцінками. Ідеологеми представляють із себе впізнавані слова і словосполучення, які мають певне ідейне навантаження поза контекстом: демократія, порядок, реформа, сепаратист, фашист, волонтер, тоталітаризм, репресія, суверенітет тощо. Ідеологема завжди прив'язана до певної цінності та маркується оцінкою, тому так само є відмінним засобом для маніпуляції.

Мораль:критичне сприйняття як міфологема, так і ідеологем – пошук, деконструкція, додавання їм контексту та трактовок і т. д. – є життєво необхідною звичкою для володарів критичним мисленням.
Amen

ІДЕОЛОГІЯ ТА ДИСКУРС

Робоче визначення для нашого курсу: ДИСКУРС – це мова, **взята в соціальному контексті її вживання**, тобто поєднана з 1) характеристиками тих, хто говорить, 2) характеристиками обговорюваної або описуваної ситуації (соціальних обставин) та 3) соціально обумовленими схемами сприйняття реальності аудиторією. Основні тези, які необхідні для розуміння дискурсу та його соціальної природи.

- мова – це система знаків і символів, з яких люди не просто обмінюються інформацією, а й висловлюють свою сутність, усвідомлюють себе і контактують з навколишнім фізичним і соціальним світом;
- людське мислення використовує мову як основний інструмент, образ виконує лише допоміжну функцію; людська свідомість виробляє думку, вдягаючи її у лінгвістичну форму;
- сама мова – абстрактна система; її динамічна сторона втілена у мовленні;
- мова та мовлення – найважливіші інструменти створення соціального світу: мова дає соціальному світу буття, надаючи соціальність матеріальному світу та народжуючи символічний рівень; мовлення забезпечує соціальну взаємодію;
- соціальний контекст перебуває у постійній взаємодії з мовою: абсолютних значень у слів немає, семантика змінюється залежно від соціальної інтерпретації; найяскравіше це проявляється у жаргонах, сленгах, термінології та соціолектах (специфічних мовних наборах окремих соціальних груп);
- процес **взаємодії та взаємовпливу** мови та соціуму – це і є *буття* дискурсу.

Як ми дізнаємося про те, що таке суспільство? Ми не можемо його зобразити, ми не можемо його відобразити у числовому варіанті; ми можемо тільки сказати про нього, вимовити, артикулювати. Дискурсивна артикуляція – це закріплення у конкретний момент дискурсу однієї з безлічі можливих значень слова. У науці ми говоримо про дефініцію (визначення), але якщо дискурс не науковий, а повсякденний, політичний або, наприклад, сімейний, то в цьому випадку здійснюється артикуляція - проголошення.

До того, як артикулювано (вимовлено, проголошено), наприклад, слово «індивідуальність», безглуздо говорити про індивідуальні якості людини. Звичайно, тут маються на увазі історичні відрізки: наприклад, огрубуючи, приблизно до 16 століття в Європі людина не була «індивідуальністю», тобто окремою, самостійною і хоча б у дрібницях неповторною одиницею; він був виключно частиною більшого – групи, народу, стану, держави тощо. І тут виникає складність: уявлення про дискурс не передбачає, що, крім дискурсу, нічого немає. Соціальна дійсність **все одно матеріальна та об'єктивна**; проте те, як цю матеріальну і об'єктивну дійсність **сприйматимуть** люди, що живуть у ній, визначається дискурсом. Наприклад, дискурси **просування та маркетингу** сприяють поширенню споживчої культури в університетах, в інших соціальних інститутах та сферах, які раніше були організовані згідно з іншими принципами. **Три головні рівні соціального життя, які визначаються дискурсом:** 1) уявлення про світ (дискурс формує ментальність); 2) соціальні відносини між людьми (дискурс виробляє соціальну ідентифікацію та соціальне позиціонування); 3) особиста індивідуальність людини (дискурс наділяє людину відмінними рисами).

Тепер – про дискурс та ідеологію.

Подібність між ними дуже велика. Альтюссер, а за ним Фуко, Лакло, Муфф, Феркло казали, що «позаідеологічних дискурсів немає». Дискурс претендує на розсудливість, ідеологія – на раціональність та розумність. Ідеологія живе і проявляється у мові, і дискурс теж; ідеологія може бути «релігійною», «освітньою», і дискурс може поділятися на окремі жанри, поджанри тощо. Фактично, кожна сфера соціального життя – це особлива сукупність взаємопов'язаних дискурсів. Зв'язок цих дискурсів з ідеологіями хоч і безперечний, але досить складний. Однак можна стверджувати, що ідеології легко **виростають із дискурсів**, і більшість дискурсів можуть стати елементом фундаменту ідеології. Більше того: як й у дискурсі, в ідеології велику роль грає артикуляція її елементів. **Артикуляція ідеології** – це складна єдність всіх взаємопов'язаних практик, які її виражають, від ідеологічних документів (маніфестів) до конкретних вчинків та дій (мітингів, рішень, угод та відмов тощо) Нарешті, дискурс та

ідеологія можуть бути пов'язані настільки тісно що для зовнішнього спостерігача можуть виглядати **тотожними**. Зазвичай дискурс і ідеологію прийнято розглядати як *процес визначення значень і систему значень, які втілюються один в одному*.

Ще про подібності. **Дискурс – це певний спосіб домінування та контролю у суспільстві.** Під ідеологізованістю дискурсу розуміється визнання у мові складових, що підтримують певний тип соціальних відносин. Йдеться про соціально-історичну тканину, що створює дискурс; про соціокультурну **заданість** дискурсу: *не суб'єкт як такий є автором виробленого ним дискурсу, а певна позасуб'єктна «матриця смислів», яка автоматично керує дискурсом суб'єкта, визначає способи виробництва дискурсу*. Це, за словами Моріса Пешо, - «ідеологічна формація, яка визначає те, що може і повинно бути сказано (у формі повчання, проповіді, памфлету, доповіді, програми тощо) відповідно до певної позиції та за певних обставин».

Грамматичні структури дискурсу (його текстового шару) містять **ідеологічні стратегії**. Наприклад, якщо в документальному фільмі про «третій світ» бідняки з країн третього світу послідовно виступають як об'єкти активних дієслів і ніколи як суб'єкти цих дієслів, це вказує на те, що бідняки в даному тексті трактуються як пасивні жертви, а не учасники *боротьби*; цим підтримуються відносини домінування. Дискурс є ідеологічним, оскільки висловлює *позицію та стратегію* того, хто говорить. **У дискурсі артикулюється значимість, перевага тих чи інших цінностей та понять.** Візьмемо два речення: 1) «голова повідомив мені що...»; 2) «було повідомлено головою, що...». У першому реченні акцентується значимість *джерела* інформації, у другому – акцент робиться на значимості *самої інформації*

Ідеологічний зміст виявляється у лінгвістичних як ознака ідеологічного відбору, виробленого говорящим чи пишучим. Наприклад, при аналізі новинних телеповідомлень про бурхливу реакцію вболівальників на стадіоні, які протестують проти апартеїду під час виступу команди з Південноафриканського Союзу Регбі, видно, що текст репортажів представляє супротивників апартеїду агресивними носіями безладу, тобто «погрози», а поліцію як друга та захисника.

Але ідеологія – термін цілком точний, із реальною матеріальною відповідністю; а ось дискурс – ні. **Ідеологія, як і дискурс, контролює виробництво значень та їх співвідношень.** Але якщо дискурс насамперед *оформляє* соціальні відносини та їх уявні зміни, то ідеологія здатна *породжувати* та *змінювати* реальний соціальний світ. Більшість існуючих сьогодні масштабних політичних ідеологій беруть своє коріння в науковому дискурсі. Не було б соціал-дарвінізму Спенсера, не було б і нацизму. Говоримо про лібералізм - Локк, соціалізм-комунізм - Маркс, соціал-демократія - знову Маркс, Ленін, Бернштейн. Ідеологія і дискурс зв'язані у постійно динамічному взаємовпливі; не можна визначити, що з них є первинним до іншого.

Набагато цікавішим є зв'язок дискурсу з **повсякденними ідеологіями** – нашими світоглядами чи соціальними переконаннями. Наприклад, вчителі всерйоз вважають, що навчання та виховання – це універсальне ставлення до інших людей. Це різновид повсякденної професійно-групової ідеології; вона може різною мірою захоплювати своїх носіїв. Але що глибше вчитель занурений до «педагогічного» дискурсу, то ближче йому ця повсякденна ідеологія. Якщо людина веде час від часу якісь курси, ймовірність того, що вона «вчителюватиме» і в інших життєвих ситуаціях, не дуже велика. А от якщо він двадцять п'ять років працює учителем, має звання, заслуги, керував класами, то учительський дискурс залучить його до повсякденної ідеології «вчителства» максимально глибоко.

Дискурс, як і ідеологія, **спотворює реальність**, але не тому, що так хтось «замишляє», а тому, що інструменти свідомості не дозволяють відтворити реальність із стовідсотковою точністю: будь-який свідомий «зліпок» реальності відрізняється від неї самої. Дискурс, як і ідеологія, оцінює реальність, причому отже носій дискурсу приймає цю оцінку за об'єктивну, безальтернативну, за «істину».

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ІДЕОЛОГІЇ

Перед переходом до структури та функцій – ще одне визначення.

Якщо перше було фундаментальним, але мінімалістичним, то це – робоче та деталізоване.

Отже. Ідеологія – це **система** концептуалізованих (тобто чітко визначених та організовано взаємопов'язаних) ідей та уявлень, що пояснюють сутність та устрій суспільства (у ряді випадків – світу) з позицій конкретної групи (або союзу груп), і формуючу на підставі цих пояснень стратегічні цілі, що пропонуються або нав'язуються суспільству як універсальні. Ідеологія конструює **схематичний образ** дійсності, що дозволяє **виправдати** або **відкинути** існуючий соціальний порядок, відносини панування та влади, системи контролю. У широкому значенні ідеологія – це **групова форма соціальної свідомості**, в якій групові цінності та норми набувають статусу загальних.

Обов'язковими ознаками ідеології можна вважати системний взаємозв'язок ідей, продукування проекту суспільної (перебудови), легітимацію конкретного соціально-політичного (без)порядку.

Нижче наведені не різні визначення, а різні частини, рівні ідеології, в яких втілено різницю між «живою» та «виробленою» ідеологіями.

- Ідеологія за Роланом Бартом — сучасний метамовний міф, коннотативна система, що приписує об'єктам непрямі значення, та соціалізує їх.

- Ідеологія з Еріхом Фроммом — це готовий «розумний товар», який розповсюджує преса, оратори, ідеологи для того, щоб маніпулювати масою людей з метою, яка нічого спільного не має з ідеологією і дуже часто зовсім протилежною їй.

Ідеології розрізняються на політичні, релігійні, освітні, наукові, оболонкові (макросвітоглядні), повсякденні (мікросвітоглядні). Крім того, **по відношенню до соціальних змін** виділяють охоронні ідеології, контрідології та реформістські ідеології (це розрізнення може бути застосованим до усіх вище перерахованих різновидів).

- **Охоронні ідеології** служать підтримки існуючого соціального ладу. Як правило, такі ідеології є панівними.

- **Контрідології** наполягають на радикальних перетвореннях суспільства (прогресивних чи реакційних).

- **Реформістські ідеології** обґрунтовують поступову зміну суспільства через пристосування його до нових умов за збереження фундаментальних засад.

Структура ідеології

Залежно від ступеня близькості ідеології до повсякденного життя можна виділити три її **рівні**: теоретико-концептуальний, програмно-політичний, актуалізований.

- **Теоретико-концептуальний** – найбільш абстрактний (науковий) рівень, у якому формуються основні тези політичних теорій, обґрунтовуються ідейні принципи політичних рухів.

- **Програмно-політичний** – передбачає перетворення політичних теорій та доктрин у програми та гасла політичних партій та рухів. Ідеологія стає політичною пропагандою для того, щоб бути доступною якомога більшому колу людей, орієнтованих на політичні дії.

- **Актуалізований** рівень виявляється у різних формах політичної участі громадян, які у вигляді підтримки чи протесту. На актуалізованому рівні проявляється ефективність, яка проявляється у різних формах політичної участі, у політичній підтримці.

Функціонування ідеології на різних рівнях забезпечує її вплив на суспільство та перетворення на орієнтаційно-мотиваційну модель політичної поведінки. Ідеології перетворюються на квазірелігію, тому що вони спираються на принципи, які функціонують як символи віри.

Елементи ідеології

Якщо говорити про структуру ідеології крізь призму етапів її виникнення/вироблення, то ідеологія включає до себе відчуття та сприйняття себе, навколишнього світу та взаємовідносин із ним, розуміння причинно-наслідкових зв'язків, систематизацію думок, оцінок та пояснень всього перерахованого та артикуляцію – реалізацію сформованих ідей та позицій.

У структурі ідеології правомірно виділити такі основні елементи: **ідеї, переконання, воля до дії** (мотивація), **цілі, ідеали, цінності, інтереси, знання, норми, погляди, доктрини, проекти, ідеологеми та міфологеми** – наприклад, ідеологема расової неповноцінності, міф заслуженої долі, і т.д.). Окремо можна казати про ідеологічні **організації** та ідеологічні **інститути** як про структурні одиниці формалізованих (зокрема, політичних) ідеологій. До елементів політичних ідеологій також зараховують *програми* та *гасла*, але це є, скоріше, форми втілення інших елементів; водночас якщо розглядати ідеологію як одне ціле, єдність ідей, цілей, проектів, артикуляції в ідеологемах, то можна говорити про її програмний характер, коли програма є не окремим елементом ідеології, а її оболонковою характеристикою.

Ідея— вихідний момент теоретичного пізнання і перетворення соціальної реальності. Час від часу між попередніми ідеями, способами пояснення дійсності і новими фактами виникає суперечність. Якщо ця суперечність не розв'язується в нових ідеях, то старі ідеї гальмують прогресивні зміни. *Ідея — це результат осягнення думкою предмета пізнання — соціального процесу. Ідея містить в собі як ідеальний стан об'єкта, так і план (проект) його реалізації.* Ідея є містком між думкою і дією, дозволяючи енергії думки перетворюватись в конкретну активну дію. Тут потреба (дефіцит чогось) завдяки ідеї (миттєвому осягненню дійсності думкою) перетворюється на інтереси, цілі й мотиви соціальних спільнот і стає посібником для подальших дій. Тому не ідеї (свободи, братерства, загального блага, миру, рівності, демократії) погані, а люди, осягаючи ідеї своєю свідомістю, деформують їх. Так, ідея поділу влади була висунута ще в античності, відновлена Дж. Локком, а концентровано викладена Ш. Монтеск'є. Надати ідеї поділу влади концептуального виразу вдалось тільки в ХІХ ст., коли теоретики демократичного лібералізму системно опрацювали її постулати.

Гіпотеза спонукає відшукувати можливі та ймовірні причинно-наслідкові зв'язки між явищами. Вона дозволяє продуктивніше формувати концепції.

Концепція логічно поєднує ідею чи кілька ідей в систему суджень. Хоча концепція містить глибокі і конкретні знання, вона поступається політичній доктрині та політичній теорії своєю повнотою.

Ідеал спрямовує ідеологію на пошук досконалих форм суспільного життя, оцінює сучасні форми життєустрою з позицій майбутнього.

Цінності сприяють формуванню стандартів оцінки кожної дії, вчинку, їх наслідків.

Утопія — це сукупність ідей та уявлень, які є продуктом абстрактного мислення, не ґрунтуються на знанні реальних політичних процесів і пропонують принципово нездійсненний за даних умов проект (заклики до побудови комунізму за два—три десятки років).

Означені складники ідеології (*ідеї, гіпотези, концепції, доктрини, теорії, ідеали, цінності, проекти, міфи та утопії* тощо) в своїй сукупності формують програму діяльності соціальних суб'єктів.

Програмою намічають послідовність дій, засоби, методи суспільних перетворень, передбачають темпи й терміни трансформацій.

Окремо варто розглянути такий елемент як «ідеологема», воно не є стандартним поняттям в лексиконі суспільних наук або філософії. Проте, його можна зрозуміти як поєднання двох понять: «ідеологія» та «тема», вказуючи на ідеологічну тему або мотив, яка виокремлюється в конкретному контексті. Іншими словами, ідеологема - це основний елемент або підтекст ідеології, що розглядає певну тему або ідеологічний аспект. Ідеологеми можуть бути важливими для розуміння того, як певна ідеологія впливає на соціальні відносини, культурні практики і політичні дії. Вони можуть включати поняття, символи, ідеї або стереотипи, які є ключовими для розуміння тієї чи іншої ідеології.

Зокрема, в гуманітарних та соціальних науках використовуються терміни, які можуть бути співвіднесені з ідеологемою, такі як "символ", "міф", "лейтмотив" або "ідеологічний мотив". Вони

вказують на конкретні ідеї чи патерни думок, які визначають ідеологічний контекст та його вплив на суспільство. За М.М. Бахтіним ця категорія включала **соціальні об'єктивації ідеології в образі релігійних символів, правових норм, етичних тверджень**. З урахуванням розробленої ним теорії діалогу, доповненої механізмом виникнення та функціонування «ідеологем», інноваційні дослідження М.М. Бахтіна збагатили соціологію ідеології поєднанням **світу знаків, текстів із діалоговими практиками людей**.

Ідеологічні процеси визначаються їх змістом, цілепокладанням, структурою (інститутами), динамікою, результативністю та конкретністю. Реальний перебіг ідеологічного процесу як наслідок активності суб'єкта та об'єкта ідеології виробляє, створює проблему ідеологічного управління, регулювання ідеологічних відносин. Саме як такий самодостатній засіб інституту управління може бути розглянутий **ідеологічний механізм**. У соціологічному контексті категорія «ідеологічний механізм» представляє **стійку структуру взаємозв'язку ідеологічних суб'єктів та об'єктів, реального дискурсу обговорення стану та змін в ідеологічній сфері із впровадженням таких змін в ідеологічних практиках**.

Згідно А.А. Зінов'єву, **ідеологічну сферу** суспільства («ідеосферу суспільства») утворюють люди, групи, організації, які професійно займаються ідеологією – виробленням, оформленням, просуванням, підтримкою. Головне в їхній роботі – **вплив на свідомість** людей.

Функції ідеології

Реальна «вага» політичної ідеології залежить від ступеня її впливу на суспільну свідомість, що здійснюється за допомогою реалізації своїх основних функцій.

1. **Орієнтаційна**: виражається в тому, що, включаючи в себе основні уявлення про суспільство, соціальний прогрес, особистість, владу, ідеологія задає систему сенсів і орієнтацій людської діяльності. Ця функція пов'язана із потенціалом ідеології до «підсвічування» соціальних цінностей (а також із світоглядною функцією, про яку говоритиметься нижче): ідеологія розподіляє цінності, класифікує їх за критеріями значущості, актуальності, і пропонує/нав'язує окремі цінності в якості вичерпних та незаперечуваних, після чого орієнтує людину або групу на реалізацію цих цінностей як головний сенс їхньої діяльності. Приклади: 1) програми шкільних соціогуманітарних дисциплін сучасних українських, європейських та північноамериканських країн містять інформацію про демократичні та недемократичні режими; при цьому в межах недемократичних режимів не тільки об'єднані різні типи режимів (авторитарні, «тоталітарні»), але й одразу закладено оціночну характеристику цих режимів як негативних; в такий спосіб формується загальнополітична орієнтація на підтримку та захист демократичних режимів як втілення політичної справедливості та єдиний можливий позитивний різновид політичних режимів; 2) загальножиттєва (повсякденна) ідеологія індивідуалізму втілює в масових культурних продуктах (літературні, кінематографічні твори, маркетингові та освітні вироби, напр., реклама, тренінги, коучінги та ін.) уявлення про особистість (не в соціологічному, а вульгарно-психологічному розумінні) як про центрального носія найзначущих проявів та форм соціального життя, який має набагато більшу цінність за будь-які інші конкурентні сутності (колективи, групи, суспільства, народи, держави, людство та ін.); з цього виростає орієнтація на концентрацію життєвих зусиль на власному благу, розвитку та щасті навіть у збиток соціальним інтересам.

2. **Мобілізаційна**: пропонуючи певний суспільний ідеал більш досконалого суспільства, ідеологія виступає в якості безпосередніх мотивів діяльності, чим сприяє приведенню в активний стан сил, засобів, ресурсів і внутрішніх резервів, спрямованих на досягнення цього ідеалу. Ідеологія не тільки вказує, чого варто прагнути та якими інструментами цього досягати, але й спонукає до дії, активує потенціал, закликає до конкретних дій як конкретну людину, так і групу. Найбільш яскраво ця функція реалізується політичними ідеологіями, проте не є обов'язковою виразна політична артикуляція ідеологія для того, аби вона могла мобілізувати.

Наприклад: 1) екологічна ідеологія в її широкому, позбавленому політичної конкретизації варіанті закликає людей до конкретних дій, до зміни своєї поведінки, своїх практик для покращення власного й суспільного життя, а не просто обмежується констатацією значущості чистого довкілля; конкретні екологічні ідеології створюють мобілізаційні програми на кшталт боротьби проти поширення пластику, участі в очисних «суботниках» (акціях за моделлю «дозвілля для довкілля»), споживання еко-їжі та еко-товарів тощо; зауважимо, що маркетингова природа багатьох подібних акцій не нівелює їхнє ідеологічне оформлення і підґрунтя; 2) сьгоднішні заклики українських урядових (військових, правоохоронних, адміністративних) структур, що звернені до усіх громадян України та розповсюджуються не тільки за допомогою ЗМК, але й в індивідуалізований спосіб (СМС-розсилки), також є прикладом виконання ідеологією мобілізаційної функції: в якості суспільного ідеалу виступає перемога України в бойових діях, задля досягнення якої від громадян очікують (та закликають до) конкретних дій – вступу до лав ЗСУ, повідомлення про політичну неблагонадійність інших громадян тощо.

3. **Інтеграційна** – наділяючи сенсом соціальну дію в межах пропонованої фундаментальної картини світу, ідеологія задає їй таку значимість, яка за своїми масштабами перевершує будь-який індивідуальний або груповий інтерес. Ідеологія, піднімаючись над приватними інтересами, тим самим виступає фактором об'єднання. Наприклад: 1) соціалістична чи комуністична ідеологія зосереджується на класових протиріччях та класовій боротьбі, виводить їх на рівень значущості, що є набагато вищим за рівні значущості інших соціальних розмежувань (вікових, етнічних, релігійних тощо); незважаючи на те, що ці ідеології актуалізують та загострюють власне класові розбіжності, вони водночас об'єднують представників трудящих класів та інших своїх прихильників, долаючи державні, мовно-культурні та вікові (а іноді навіть класові кордони, як це відбувається стосовно творчої чи церковної інтелігенції, залученої до класової боротьби на боці трудящих класів – див. революційні практики Російської імперії, південноєвропейських та південноамериканських країн), інтегруючи їх до наднаціональних єдностей (інтернаціоналів); 2) екологічна ідеологія, втілена Гретотунбергом на старті її публічної діяльності, ще не мала чіткого політичного оформлення, і завдяки цьому претендувала на об'єднання соціальних груп не тільки різного статусу, різних доходів, різних громадянств, але й різних політичних уподобань.

4. **Амортизаційна** – будучи способом інтерпретації соціальної дійсності, політична ідеологія сприяє ослабленню соціальної напруженості в ситуації, коли виникає невідповідність між потребами суспільства, групи, індивіда і реальними можливостями їх задоволення. Пропоновані ідеологією ідеали виступають як надихаючі, що дозволяють індивіду чи групі осіб знаходити в собі сили після невдач знову прагнути до активних дій щодо їх реалізації. Прикладом можна вважати мультикультуралізм: Ідеологія мультикультуралізму підтримує ідею різноманітності культур, релігій та етнічних груп в одному суспільстві. Вона сприяє толерантності, взаєморозумінню та співіснуванню різних груп, що допомагає зменшити соціальну напругу і конфлікти між ними, шляхом налагодження діалогу і співпраці (принаймні так було проголошено при намаганнях введення мультикультуралізму як керівного принципу у багатьох європейських країнах).

5. **Функція вираження і захисту інтересів певної соціальної групи.** Її суть полягає в тому, що політична ідеологія, як правило, виникає на базі інтересів будь-якої соціальної групи і покликана представляти ці інтереси як загальні. Тут ключовою є можливість артикуляції потреб та інтересів конкретних соціальних груп у суспільстві. Тільки за допомогою ідеології та чи інша соціальна група може усвідомити свої потреби, перетворити в певні соціальні домагання, сформулювати в вигляді конкретні альтернативи державної політики. Якщо соціальна група має власну ідеологію, то її інтереси сформульовані, «проявлені» та стають відомими суспільству. Тільки в цьому випадку цей клас може у ролі повноцінного суб'єкта політичних процесів.

Ідеологія може бути засобом виправдання влади та домінування певних соціальних груп. Вона може пропагувати ідею про перевагу одних людей над іншими або підтримувати системи, які забезпечують утримання влади в руках небагатьох. *Приклади:*

- *суфразжистки*. Жіночий рух за голосування використовував ідеологію рівності статей для боротьби за право жінок голосувати. Ця ідеологія відстоювала інтереси жіночої частини населення.
- *апартеїд в Південній Африці*. Міжнародний антиапартеїдовий рух використовував ідеологію проти расової дискримінації для боротьби проти апартеїдського режиму в Південній Африці та за права чорношкірих громадян.
- *лейборизм в Великій Британії*. Лейбористська партія в Великій Британії відстоювала ідеологію соціальної справедливості та захищала інтереси робітників і менш забезпечених громадян шляхом соціальних програм та реформ.

6. **Світоглядна.** Ідеологія відіграє важливу роль у формуванні наших цінностей та переконань. Вона визначає, що ми вважаємо за важливе і які принципи слід дотримуватися. Наприклад, ідеологія може зміцнювати віру у свободу, рівність чи націоналізм. Ці цінності та переконання потім стають основою для людської поведінки та взаємодії з навколишнім світом, конкретизуючи світогляд, створює соціальну установку. Світоглядна функція є близькою до орієнтаційної функції. Проте слід пам'ятати, що ідеологія тенденційно відображає дійсність і більшою чи меншою мірою містить ідеї, ілюзії або навіть прямі фальсифікації, які ставлять на меті формування повномасштабного уявлення щодо конкретного предмета чи явища. Звісно, світогляд не може бути сформований виключно завдяки ідеології, але вона цілком може виступати його «ядром».

Прикладом можна вважати гуманізм, який постає як система світоглядних орієнтацій, центром котрих є людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. Тут варто відзначити, що у кожній країні крім загальних засад гуманізму створюються окремі його форми, але головний принцип – людина як найвища цінність – зберігається. Іншим прикладом можна вважати енвайронменталізм (від оточуюче середовище), який сьогодні набуває форм екоактивізму, і тут вже в якості основної цінності проголошується природа та необхідність бережливого ставлення до неї. Сьогодні можемо спостерігати розвиток екологізму як транснаціональної метадоктрини. Пріоритетом екоідеології є орієнтація на цінності збереження навколишнього природного середовища і ідея «сталого людського розвитку», і ця ідея була покладена в основу екологічного способу життя, що спричиняє її трансформації стилів життя, що диктується модою на *zerowaste*.

Нагадаємо про необхідність розрізнення ідеологій із квазі-ідеологіями (конструктами, що створюються для імітації ідеологічної платформи нової політичної сили; результатами «навмисної ідеологізації» номенклатурних політичних партій та рухів) та прото-ідеологіями – окремими ідеологічними елементами, що не зазнали систематизації. З огляду на це **важливими передумовами появи нової ідеології є:**

- соціальний запит на нові ідеї;
- наявність активної освіченої аудиторії;
- наявність інституційних майданчиків та працюючих мереж поширення ідей

Повсякденні ідеології

Повсякденні ідеології зазвичай диференціюються від політичних, але не через відсутність в них політичного рівня, а задля протиставлення їх ідеологіям професійним, рефлексованим. Повсякденні ідеології є продуктом рефлексії апріорного знання і досвіду, та систематизації результатів цієї рефлексії; але подвійної рефлексії, рефлексії самої ідеології не відбувається. Найбільш вдалим визначенням повсякденної ідеології буде таке: *відображення груповою та індивідуальною свідомістю об'єктивної дійсності, що втілюється у систематизованій єдності ідеологем, міфологем, переконань та ціннісних орієнтацій, однак цю єдність не можна визначити ані як суто раціональну, ані як внутрішньо несуперечливу*. Важливим моментом є те, що повсякденну ідеологію не можна вважати повноцінною системою ідей, оскільки систематизація є нерівномірною та незавершеною. Повсякденна ідеологія має багато спільного із здоровим глуздом, але не дорівнює йому, оскільки її елементи є ближчими до усвідомлених переваг, аніж до стереотипів. Проте повсякденні ідеології «працюють» і зі стереотипами, і з шаблонами та кліше. Стереотипи виконують для повсякденної ідеології функцію розмітки дійсності у відповідності до групового розуміння; проєціюють до зовнішнього світу ціннісну рефлексію його характеристик, забезпечують апріорну частку повсякденної ідеології. Але треба пам'ятати, що повсякденна ідеологія все ж таки є більшою частиною аргументативною, а не апріорною. Для повсякденної ідеології головним полем буття є мова, і повсякденні мовно-дискурсивні практики – на кшталт розмов, анекдотів, стійких афористичних формул, прислів'їв та приказок. Повсякденна ідеологія парадоксальна у своєму поєднанні стійкості із внутрішньою суперечливістю; цим вона нагадує здоровий глузд. Одночасно треба розуміти, що найближчим до повсякденної ідеології є світогляд, а не здоровий глузд, - перед за все через вищий ступінь соціальності як природи, так і функціонування першого. Близькі до повсякденної ідеології і системи життєвих цінностей: повсякденні ідеології можна вважати практичним зліпком із системи цінностей, їхнім активним (діючим) відбитком. Здоровий же глузд окремими елементами входить до складу повсякденної ідеології; дуже часто він виконує призму, крізь яку до повсякденної ідеології «вноситься» інформація про політичне, наукове, релігійне та інші поля соціального простору. Втім, дуже важливо розуміти, що відсутність завершеної системності повсякденної ідеології не заперечує її теоретизованого характеру (див. нижче).

Ідеологічність повсякденної свідомості. Проблема легітимності

Визнання "ідеологічності" повсякденної свідомості обумовлено, з одного боку, визначальною функцією ідеології - консолідувати та спрямовувати дії груп та соціальних спільностей. Ідеї ж стають матеріальною силою (тобто виконують свою практичну функцію) лише тоді, коли вони опановують маси. Це становище, яке обстоюється в сучасній соціології знання, також є переформулюванням марксівського висловлювання про матеріальну силу *теорії*. З іншого боку, неправильно було б наполягати на абсолютній "нетеоретичності" повсякденної свідомості і представляти останню як *суспільну психологію* на відміну від *ідеології*. Навіть Маркс, який вважав, що ідеологія створюється "мислителями" класу, не заперечував того факту, що "на основі матеріальних умов та суспільних відносин" весь клас творить не тільки своєрідні почуття та ілюзії, а й образи *думки та світогляду*.

Можливо, уявлення про принципову нетеоретичність повсякденної свідомості пов'язане зі сциентистським розумінням те, що таке теорія - лише один із видів теорії, наукова. Остання має задовольняти низку вимог, які визначаються основними цілями науки як особливої мисленнєвої діяльності. Але цим вимогам не завжди й соціологічне теоретизування відповідає. Феноменологі та представники "постнекласичної традиції", вважають, що "теорія є знання, що виявляється у звичайному роздумі людей у їхньому повсякденному житті".

А. Шюц, який відносить "повсякденну реальність" до "вищої реальності", розрізняв *ідеалізацію*, характерні для природничо-наукового емпіричного знання, та інтерсуб'єктивні *типізації* "життєвого світу", властиві "повсякденній реальності". Але реальність ця - не просто переживання, а й "*інтерпретація*", використання "інтерсуб'єктивних конструктів об'єктів мислення".

Подібність "повсякденної" ідеології та ідеології "спеціалізованої" полягає в тому, що і та, і інша використовують механізми *легітимації*, які обумовлюють їх функціонування. Ідея *легітимності*,

сформульована М.Вебером у рамках політичної соціології і використовувана спочатку стосовно політичного представництва та згоди, набула в сучасній соціології знання ширше значення. Вже у Вебера легітимність означала не просто "законність" влади, а віру в її законність, обумовлену уявленням про її цінність. Сьогодні під легітимацією розуміють **пояснення та виправдання будь-якого інституційного порядку, надання йому ціннісно нормативного характеру**. У цьому легітимацію пов'язують не тільки з цінностями, а й із "знанням". Легітимація, що здійснюється повсякденною свідомістю, передбачає певне теоретизування, яке (як і будь-яке ідеологічне теоретизування), означає звернення до ціннісних уявлень, а "знання", що використовуються при легітимації, носять *мотивуючий характер*. Легітимація спрямована на те, щоб *приватний інтерес виглядав як загальний*, в тій чи іншій мірі масовий. "Наприклад, расова міфотворчість американського Півдня, - пише П. Бергер, - служить легітимації соціальної системи, в яку входять мільйони людей. Ідеологія "вільного підприємництва" сприяє маскуванню великих корпорацій, що монополюють дію, у яких якщо і залишилося щось спільне з підприємцями старого зразка, так це постійна готовність надуть своїх співгромадян". Однак, легітимація масовою свідомістю будь-яких інституційних порядків не означає простої покори. Легітимність порядку – це *авторитетність, віра у його правомірність і справедливість*, що, у свою чергу, передбачає наявність абстрактних уявлень про правомірність та справедливість. Причому ці уявлення можуть бути сильнішими за формальні норми (*на цю їхню властивість, наприклад, спирається ліберальне ставлення до законів як до екстраполяції приватних інтересів задля імітації загальних: ліберали взагалі «зі скрипом» визнають загальне як таке; будь-яке «загальне» для них – це вигадка, оскільки лібералізм побудований на радикальному індивідуалізмі; пояснюється дуже просто: лібералізм – це типова елітаристська ідеологія, а для такої ідеології не потрібні об'єднанчі засади: еліта конкурує на внутрішньому рівні, а та узагальнення можуть привести до об'єднання та зміцнення позаелітних груп*).

П. Бергер та Т. Лукман виділяють **чотири рівні легітимації**. Вже **другий (перший – це вироблення віри в авторитетність порядку, порядку як такого, починаючи із дитячої переконаності в авторитеті батьків)** рівень містить *теоретичні* твердження, хоча у зародковій формі: наприклад, пояснення підвалин авторитету (дорослі сильніше, вони вміють те, чого діти не вміють, і т.ін.). До них також відносяться різні *пояснювальні* схеми, які є "дуже прагматичними, та безпосередньо пов'язані з конкретними діями". Як приклади такого рівня легітимації автори наводять *прислів'я, моральні максими, казки, легенди*. Очевидно, до такого ж роду "пояснювальних схем" слід віднести *анекдоти, чутки та інші способи інтерпретації* того, що відбувається в суспільстві. На **третьому рівні легітимація є "спеціалізованою"**, *"вона виходить за межі практичного застосування і стає "чистою теорією"* - тобто, наприклад, узагальнення повсякденної інформації у вигляді притчі, пояснення ефективності монархічної влади персоналізацією відповідальності чи отождолення національної приналежності із мовою є такою «спеціалізованою чистою теорією» (незалежно від раціональності та обґрунтованості кожного з цих прикладів). **Четвертий** рівень легітимації – це символічні універсуми, що стосуються реальностей, відмінних від повсякденного життя. Щодо взаємовідносин ідеологій, то тут необхідний історичний підхід, що дозволяє виявити специфіку цього співвідношення в різних соціокультурних обставинах. Наприклад, серйозне вивчення ідеології радянської та пострадянської епохи, якщо мати на увазі не лише офіційну, а й повсякденну ідеологію, передбачає аналіз різних джерел: наукової літератури (текстів суспільствознавців), різноманітних офіційних та особистих документів, "фольклору" радянського періоду (анекдотів, чуток, "самодіяльної" пісні та ін.).

Повсякденна ідеологія як сукупність соціальних уявлень. Її структура та динаміка

Соціальні уявлення як компоненти повсякденних теорій. Соціальні уявлення та ментальності

Термін "**соціальні уявлення**" нині широко використовують у сучасній соціологічній і соціальнопсихологічній літературі при характеристиці повсякденного свідомості. Соціальні уявлення, як відомо, - одне з центральних понять у концепції французького соціального психолога С.Московичі, представленої в однойменній роботі *Representations*", присвяченій багатосторонньому аналізу "феномену соціальних уявлень". Згідно із Московичі, **соціальні уявлення - це суспільна повсякденна свідомість, в якій дуже складно взаємодіють на рівні здорового глузду різні переконання (частково ірраціональні), ідеологічні погляди, знання, власне наука, що розкривають і багато в чому**

складають соціальну реальність . У розумінні природи соціальних уявлень зіграла феноменологічна соціологія Шюца , соціальна психологія когнітивістської та інтеракціоністської орієнтації, а також сучасна соціологія знання.

Концепцію соціальних уявлень можна було б назвати теорією повсякденної свідомості взагалі, якщо не брати до уваги ту обставину, що остання містить емоційно-афективні компоненти та переживання, поведінково-вольові складові. Те, що в повсякденній свідомості слід віднести до *ідеології*, є все ж таки звичайним *теоретизуванням*, яке доцільно відрізняти від *суспільних настроїв* навіть у гранично широкому їх трактуванні. Соціальні уявлення - це *когніції*, продукти пізнання, які характеризуються синкретичністю та різноманіттям своїх функцій (зокрема, пізнавальних, пояснювальних, орієнтаційних та ін.). Під терміном "когніція" основоположник теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгер мав на увазі будь-яке знання, думку, переконання, що відноситься до оточення, комусь або чиєїсь поведінки. Для позначення когнітивних компонентів звичайної свідомості використовується також термін "**belief**", що перекладається як "віра", "переконання", "думка", "вірування". Дієслово "believe" означає не тільки "вірити" і "надавати великого значення", але і "думати", "мислити", «міркувати». Зіставлення концепції *соціальних уявлень* та різних теорій "*беліфс*" свідчить про те, що відмінність того й іншого – це лише *відмінність дослідницьких підходів* різних соціологічних шкіл: французької соціологічної школи та англоамериканської соціальної науки. Соціальні уявлення і "*беліфс*" можуть означати не тільки думки і вірування, а й *наукові знання*, особливим чином *трансформовані повсякденною свідомістю*, а також твердження, засновані на емпіричних спостереженнях та логіці. **Соціальні уявлення і "беліфс"** як когнітивні компоненти повсякденної свідомості **НЕ Є** суто *емоційними образами соціального світу*, а представляють **особливо організовані суб'єктивні конструкції**, створені задля своєї, властивої буденній свідомості раціоналізації і пояснення соціальної реальності. **Саме ці конструкції і забезпечують виконання ідеологічних функцій повсякденною свідомістю, зумовлюють його ідеологізм, утворюють те, що названо тут "повсякденною ідеологією"**. Позначення цих конструкцій терміном "соціальні уявлення" засноване, зокрема, на визнанні тієї обставини, що саме "соціальні уявлення" відіграють "основну роль для розуміння в теоретичному плані організації людської колективної поведінки".

І все ж таки термін "уявлення" фіксує *особистісний характер* компонентів повсякденної теоретизування, їхню залежність від пам'яті та уяви, їхню близькість до соціальних стереотипів, що мають мовне оформлення та словесний прояв. Теоретично соціальні уявлення розглядаються як різні способи, якими входить у мову версія цих теорій, званих соціальними уявленнями". Увага тут акцентується на ролі слів, "Лінгвістичному репертуарі як конкретному носії соціальних уявлень".

Структура повсякденної ідеології, концепція beliefs Мілтона Рокіча

Повсякденна ідеологія, як зазначалося раніше, не є безструктурним утворенням. Сукупність уявлень, що її утворюють, — більш-менш цілісна *система* суб'єктивних конструкцій, що характеризується певною структурою, різним ступенем стійкості. Йшлося також про те, що визнання структурності та систематизованості повсякденної ідеології обумовлює те евристичне значення, яке дає категорія "повсякденна ідеологія" для розуміння зміни повсякденної свідомості взагалі. Бо зміна останнього значною мірою може бути пов'язана з *переструктуруванням її ідеологічного* компонента. Для розуміння природи структурності повсякденної ідеології, її виразності як певної системи уявлень можна скористатися концепцією "беліфс" Мілтона Рокіча. У своїй роботі "Вірування, відносини та цінності" (розділ "Модифікація та організація вірувань") Рокіч стверджує, що сотні та тисячі вірувань щодо того, що істинно, а що ні утворюють щось цілком *організоване* (на зразок будови атомів чи сонячної системи) — певним чином структуровану систему, структурні властивості якої можуть бути описані та виміряні. У цьому Рокіч виділяє *різні типи вірувань*, положення яких у системі уявлень визначається тим, перебувають вони у центрі чи периферії цієї системи: "вірування варіюють уздовж центральнопериферійного виміру". Чим ближче вірування розташовані до центру системи, тим більше вони важливі для особистості і тим більшою мірою вони чинять опір зміні. Причому центральний характер уявлення обумовлений їхньою визначальною роллю у самоідентифікації та самооцінці.

Характеристика всіх уявлень та його зв'язку між собою визначається тим, якою мірою вони здатні грати цю роль. Концепція "Я" і визнання вирішальної ролі Я -образу у формуванні beliefs є суттєвими.

Далі зупинимося на тому, як характеризує Рокіч різні типи вірувань і як розуміє їхнє місце та зв'язок між собою у системі уявлень. Центральне місце в цій системі, на думку Рокіча, належить "основним", "первинним" віруванням (primitive beliefs), що здобуваються в процесі безпосереднього зіткнення з об'єктом вірувань (тип А). Послідовність звернення до вірування інших типів відповідає ступеню віддаленості кожного з них від центру. А-вірування, хоч і не є похідними від інших уявлень, підкріплюються та посилюються, проте, *одностайністю та соціальним консенсусом* (наприклад, переконання у тому, що типовою, нормальною родиною є родина із дітьми, може формуватися просто зі спостережень протягом життя). Відсутність такого підкріплення сприяє втраті самоідентифікації, і може призвести, в кінцевому рахунку, до перебудови всієї системи вірувань, зміни цінності уявлень, пов'язаних безпосередньо або опосередковано з первинними віруваннями. До останніх відносяться також і вірування типу В, відмінність яких від першого типу полягає в тому, що їх існування не залежить від того, поділяються вони іншими чи ні (наприклад, вірування в те, що ти ніколи не перейдеш певний моральний кордон – не зрадиш, не вб'єш тощо). Вірування наступного типу (тип С) **НЕ Є** первинними, вони похідні від вірувань А-типу. С-вірування - це віра в авторитети, надання останнім позитивного чи негативного значення (наприклад, віра в універсальну значущість родини для відтворення людства; вірування в значущість родинного виховання для становлення особистості). По суті, вони є раціоналізацією базових А-вірувань і допомагають особистості "оформити (round out) свою картину світу, реалістично і раціонально в тій мірі, в якій це можливо, і ірраціонально тією мірою, наскільки це необхідно".

Довіра до авторитетів обумовлює придбання від нього і засвоєння "похідних" вірувань, що належать Рокічем до типу D. Уявлення цього НЕ Є результатом безпосереднього зіткнення з об'єктами вірувань. Вони "формують те, що зазвичай відносять до інституціоналізованої ідеології і, поряд з ідентифікацією з референтними особами та групами, якими ці ідеології визначаються, забезпечують почуття групової ідентичності" (наприклад, вірування у важливість традицій для стабільності суспільного ладу). Вірування наступного типу (тип E) відносяться Рокічем до "непослідовним", "незначним". Вони, як і первинні вірування, є результатом безпосереднього зіткнення з дійсністю, але вони не пов'язані з іншими віруваннями так, як пов'язані первинні, і не мають, відповідно, істотного значення для всієї системи уявлень як цілого (це, наприклад).

Важливою характеристикою вірувань є, з погляду Рокіча, їхня інтенсивність. Остання не пов'язана однозначно з центрально-периферійним характером вірувань і повинна враховуватися та вимірюватися під час опису та аналізу тієї чи іншої системи вірувань. Рокіч, використовує свою концепцію вірувань (доповнену теорією атит'юдів і цінностей) для аналізу результатів емпіричних досліджень групової поведінки. Дослідження, на які посилається Рокіч, здійснювалися на "мікрорівні", мали швидше соціально-психологічний характер (навіть у разі вивчення таких цінностей як "свобода" та "рівність").

Є підстави припускати, що концепція Рокіча може бути використана вивчення організації та зміни повсякденної ідеології, характеристики її структури. Використання різних коефіцієнтів зв'язку при аналізі результатів опитувань, створення на підставі цих коефіцієнтів графів зв'язків, а також застосування інших способів, що дають можливість охарактеризувати сукупність змінних *та її структуру* (наприклад, факторного та кластерного аналізів), дозволяють уточнити уявлення про "центрально-периферійний" характер різних уявлень. Доцільно, наприклад, під "центральними" розуміти ті уявлення, які найбільш тісно пов'язані (коеф. Крамера) з іншими уявленнями і які опосередковують взаємини інших уявлень один з одним. До "периферійних" - відносити ті, які пов'язані з центром опосередковано через інші змінні. Більш центральні виявляються і більш інформативними, про що свідчать значення коефіцієнта в інформаційній залежності (коеф. дельта). Аналіз результатів численних опитувань показав, що у "центрі" системи вірувань можуть бути уявлення різного типу: не обов'язково "первинні", а й "вторинні", власне ідеологічні. Структура уявлень характеризується також тим, як взаємопов'язані між собою уявлення одного і того ж типу або "близьких" типів (наприклад типів С і D в термінології Рокіча), але різних за змістом або різними ступенями абстрактності.

Так в опитуваннях проведених у 1990-1991 рр. у радянських республіках роль своєрідного модератора, що опосередковує ланки між іншими уявленнями, а також уявленнями та об'єктивними характеристиками, грали політичні погляди та оцінки. Саме вони були "провідними" по відношенню до

різноманітних соціально-економічних уявлень. На підставі змісту політичних уявлень (наприклад, ставлення до політичних партій, уявлення про те, кому належить влада і т. д.) можна було з більшою ймовірністю казати про орієнтації на принципи розподілу, і ставлення до різних видів власності, ніж, навпаки, маючи інформацію про соціально-економічні уявлення, робити висновок про характер відносин до політичної влади. Виявилося також, що політичні уявлення більшою мірою пов'язані з більш загальними соціальними уявленнями, ніж з більш приватними (наприклад, ставленням до власності в порівнянні з оцінками різних способів розподілу) і з абстрактнішими (термінальними) цінностями, ніж з більш конкретним і (Конструктивними). Головне у тому, що становище уявлень у системі вірувань не є постійним, воно змінюється у різних конкретно-соціальних (тимчасових і регіональних) умовах. І це означає, що соціологічний " діагноз " ситуації передбачає як характеристику змісту ідеологічних звичайних уявлень, а й опис, і пояснення структури повсякденної ідеології, виявленої у цьому місці, у період.

Концепція повсякденних вірувань та їхніх типів М. Рокіча зіграла значну роль у розвитку ним теорії ціннісних орієнтацій, які для ідеології мають особливе значення, оскільки виступають в якості інструментів здійснення повсякденними ідеологіями орієнтаційної функції. І саме через дослідження ціннісних орієнтацій можливе соціологічне вивчення термінальних та інструментальних цінностей.

Політичні ідеологічні течії

Ми розглянемо лише основні ідеологічні течії у політиці. Як зауважив Гідденс – кожна ідеологія має 2 варіанти існування: як догматика і політична ідеологія, що втілилася у матеріальному варіанті – тобто, втілення ідей у житті.

Починаємо з ідеології, яка історично першою виникає в Західному світі, це дітище модерну, **лібералізм** (це не означає, що ліберальні *ідеї* раніше соціалістичних та інших виникли, ми говоримо саме про *течію*). Що являє собою лібералізм не як світогляд, а як самостійна ідеологічна течія? Свобода у лібералізмі – центр усієї ідеології, свобода необмежена, свобода індивіда. Необмежена свобода індивіда – центральний стрижень лібералізму як ідеології. Мова йде не про особистість, мова йде про абсолютно самостійну одиницю, індивіда, як про атом; індивід - як центр самостійного світу, звідси і робиться «висновок» про його свободу. Далі логіка, згідно з якою, будь-яка співпраця цих індивідів-атомів – вимушена, ніякої емоційної тяги і т.д. ні, співробітництво може лише на підставі необхідності, з їхньої логіки, тип всі оточуючі індивіди – вороги, а співробітництво вимушене. Але в лібералізмі поєднуються 2 конфліктуючі ідеологеми : 1) люди ворожі один одному 2) людина – хороша. Ці відносини ворожості компенсуються лише тоді, коли життю атома загрожує небезпека – тоді за ризику більшої небезпеки, він згоден співпрацювати з іншими ворожими атомами. Держава як третій ворог. Негативна оцінка держави у лібералізмі, держава існує лише як універсальний ворог, який змушує індивідів гуртуватися. Універсальна правова рівність у лібералізмі – ця «правова» не має жодного відношення до тієї рівності, про яку будуть говорити соціалісти. Рівність тут у тому, що кожен є окремим від решти. Правова рівність трактується як загальна початкова умова, яка просто по-різному використовується кожною людиною надалі. Соціальний стан речей і становище людей – перебуває у компетенції кожної безпосередньої людини, соціальний статус, становище людини – справа його рук. Своїми успіхами він завдячує лише собі, у своїх невдачах звинувачувати повинен лише себе. Суспільства для лібералізму немає. Жодної соціальної та політичної несправедливості немає, кожен сам за себе відповідає. Наступна риса - пріоритет ринкових відносин над будь-якими формами цілеспрямованої організації. Ідеалом людських взаємин проголошується вільна конкуренція. Принцип вільної конкуренції актуальний як для «атомів», а й у груп. Будь-які соц. групи = вільні раціональні асоціації і жодна з них не має права претендувати на перевагу над іншими. І жодної дискримінації не може бути за визначенням – тому що це як сам індивід зайняв таке становище, що дозволяє себе дискримінувати. Теза про те, що діяльність держави у всіх сферах суспільного життя, а особливо в економіці, має обмежуватися. Будь-яке втручання держави у приватні відносини індивіда може виправдовуватися лише мотивом – мотивом захисту індивідуальної свободи від іншого індивіда. Як бачите, лібералізм дуже багато амбівалентних ситуацій породжує, які можна залежно від ситуації під будь-яким кутом повернути. Втручання д-ви в ринок можна сприймати як зазіхання на свободу, а можна як спробу захисту свободи – як антимонопольні закони – з одного боку це обмеження

волі, з другого – захист свобод. Сам лібералізм суперечливий насправді. Наступна теза – взаємини держав і народів не підкоряються моральним стандартам, а приймаються як даність. Тобто. фактично пропонується розглядати ці взаємини як об'єктивно існуючі і тому не потребують оцінки.

Неолібералізм

У неолібералізмі все, що запозичено в лібералізмі, приведено в ще більш «раціоналізований» стан – не залишається вже лазівок, щоб намагатися коріння гуманізму виявити і т.д. Головна відмінність, центральне, стрижневе поняття неолібералізму є справедливість, а політичній системі передбачається орієнтація на моральні та моральні цінності. У цьому передбачається існування певної універсальної моралі, як мінімум у межах суспільства, морально дозволяє меншості обмежувати права більшості. Меншість у неолібералізмі зводиться фактично до рангу пригноблених, - щоб виправдати безконтрольність та необмеженість діяльності еліт, груп, які узурпують владу та зводять дії в політиці до показових мінімумів... У неолібералізмі озвучується теза, що найефективнішою владою є «слабка влада більшості». Теоретики неолібералізму 70-х писали, що чим слабша влада більшості – тим ближче політична система до неоліберальних принципів, але ніколи не відповідали на питання, до яких меж ця слабкість має доходити. Сильна влада автоматично асоціювалася із несправедливою владою, т.к. сильна влада – застосовуюча сила, а застосування сили = несправедливість. Так і виходить, що ідеал неолібералізму – слабка влада.

Протекціонізм – єдиний шлях, щоб досягти ефективності національного виробника на світовому ринку, що вже склався. Неолібералізму потрібно виправдати неможливість протекціонізму для третіх країн. Щоб ці країни не могли їм скласти надалі конкуренцію. Тобто. неолібералізм на відміну лібералізму набагато більш економічно детермінований. Ця теза про «слабку державу» практично знімає питання лібералізму у тому, яка має бути ступінь втручання д-ви? – Жодний, відповідає неолібералізм. Сам по собі неолібералізм набагато меншою мірою є ідеологією – неолібералізм майже не ставить жодних цілей, лише фактично намагаються пояснити існуюче. З суто формальної точки зору, неолібералізм - це не ідеологія, а квазі-ідеологія. Він так само ще меншою мірою, ніж лібералізм, здатний до прогнозування. Ну і останнє: щоб скласти уявлення про лібералізм, як ідеологію – недостатньо прочитати Фукуяму якусь. А щоб у неолібералізмі розібратися, в його політичному втіленні, достатньо прочитати Фрідмана.

Консерватизм – споріднена з двома попередніми ідеологіями – виникає в результаті «небувалих» досягнень лібералізму, що проявилися у Великій Французькій Буржуазній Революції: стільки крові вилилося, що багато хто навіть ті, хто підтримував спочатку, опинилися у ступорі. У результаті ті, хто першим із нього вийшли, і сформувавши консервативну ідеологію.

Центральні тези:

- 1) Зберегти важливіше, ніж покращити.
- 2) Наступність важливіша за інновації.
- 3) Існуючий порядок речей є природним та свідомому втручанням не підлягає.
- 4) Соціальна ієрархія одна із основних застав стабільного розвитку суспільства.

У принципі, протистояння лібералізму/консерватизму проходить по різному сприйняттю норм. Лібералізм норми скасовує, перетворює на використаний інструмент. Якщо інструмент не є ефективним – його викинути. Для консерватизму норми не інструмент, норми = цінності. Лібералізм виходить із конструктивістського розуміння політики, у тому плані, що не лише допускає, а й вітає свідоме переорієнтування політ. простору. Вислів консерваторів «краще – ворог хорошого», при цьому консерватори будь-яке існуюче суспільство визнають добрим – якщо було б поганим, воно не змогло б існувати; отже, будь-яке є якщо не хорошим, то нормальним. Особлива увага приділяється соціальним інститутам і механізмам, що підтримують порядок речей: сім'ї, релігії, моралі. Парадоксальність консерватизму – його супротив змінам носить як пасивний, так й активний характер. За логікою, якщо консерватори живуть у суспільстві, де відбулася революція, то вони начебто повинні намагатися і зберегти той порядок речей, що вийшов, але вони виступають за повернення до попереднього – в активних консерваторів перетворюються, які виступають за повернення до попереднього. Акі норми є одні, а те, що ви натомість намагаєтеся створити – не норми, а фікція і потрібно повернутися до справжніх

норм. З такої позиції консерватизм перетворюється на ідеологію одного стану, проте на практиці цей перехід в ідеологію одного стану не заважає консерватизму втілюватися в набагато раціональніших принципах і тезах, ніж це «повернення до золотого віку», розглянемо далі тези:

5) Примат конституції над усіма іншими письмовими та усними аргументами

6) Переважна незмінність конституції (розглядати такі тези консерваторські як однозначно позитивні – не так. Якщо конституція безглузда і її не змінюють – це не змінює того, що вона безглузда, лише означає, що або більше безглузді зміни пропонують, або не можуть просунути/обґрунтувати пропоновані зміни)

За всієї апеляції до моральності, моралі, консерватизм має набагато більш інструментальний характер, ніж лібералізм. На відміну від лібералізму, він на порядок далі від утопії і не є квазі-ідеологією, як неолібералізм. При цьому консерватизм породив безліч радикальних течій – і расизм, і форми статевої дискримінації тощо. Це все продукти консерватизму, як ідеології, не стільки самої, як її кризи.

Неоконсерватизм – спроба вдосконалити, підправити те, що не виправдало очікувань. Зосереджується на твердому пріоритеті духовних цінностей над матеріальними. Зводить сім'ї та релігії на вершину піраміди соціальної значущості. Розглядає громадянина як сукупності моральних якостей. Визнає неминучим співробітництво та взаємодопомога держави та громадянина, не дивлячись на їх незалежність. Визнає існування універсальних моральних законів, що стоять незмірно вище за будь-які юридичні чи економічні закони. За великим рахунком, неоконсерватизм прагне повернути політичні ідеології до релігійного стану. Спроба повернути до ідеології своєрідний трансцендентний пафос, який може бути раціоналізований остаточно, раз і назавжди. Неоконсерватизм виникає не просто як реакція на агресивний лібералізм та загасаючий консерватизм; неоконсерватизм – це, насамперед, реакція на соціалізм, успіхи соціалістичної ідеології на Радянському просторі. Ці успіхи консерватори намагаються пояснити тим, що соціалізм росіяни схрестили з православ'ям, і єдиний чинник успішності соціалістичної ідеології російських земель – її схрещення з релігією. Ті, хто створював ідеологію – працювали в книжковому режимі і не розуміли реальних процесів, тому такий зв'язок «успіху» з релігією і вийшов.

Соціалізм

Складність у тому, щоб правильно поставити співвідношення соціалізму/комунізму. Між соціалізмом і комунізмом різниці принципової немає – це одна ідеологія, внутрішні відмінності комунізму/соціалізму цікавлять лише їхніх прихильників, із загального/зовнішнього погляду різниці немає ніякої. Соціалізм, як ідеологічний перебіг, – дуже складний та багатогранний. У середині соціалізму набагато вищий градус протистояння та боротьби, ніж навіть у лібералізмі. Різниця ще в тому, що будь-який лібералізм може виродитися у фашизм, тоді як не будь-який соціалізм трансформується в комунізм. Соціалізм – насамперед економічна ідеологія, чиста економіка на самому початку. Однак цей економічний детермінізм, зумовленість, має на увазі зовсім іншу антропологічну модель – соціалізм вибудовує самостійну антропологічну модель (на відміну від лібералізму/консерватизму) людини як соціальної істоти. У лібералізмі/консерватизмі діє завжди індивід, а соціалізмі діє особистість. Звідси розрізнення приватної власності та особистої власності, до речі, – не правильно ототожнювати. Приватна власність - захоплення, окупація тієї власності, яка має належати суспільству. Особиста власність - та власність, яка суспільством людині передана і на неї вона має право. Соціалізм заперечує приватну власність коштом виробництва не заперечуючи власності особистої. Наступна найважливіша риса соціалізму – егалітарні основи соціалізму. Коли говорять про егалітарність, це робиться, щоб відрізнити від правової рівності: соціалізм говорить, що люди рівні в принципі (не слід плутати і ототожнювати рівність з однаковістю). Наступна теза соціалізму – класова природа суспільних конфліктів та необхідність подолання класової конфліктності. Розгляд товариства з груп, мінімум із двох, які не зводяться один до одного. / (фашизм не визнає жодних інших груп – лише одна, максимально ієрархізована, як трикутник – є у антропологічному сенсі повноцінні, і люди неповноцінні, і є принцип фашизму) / Держава при соціалізмі сприймається як тимчасовий інструмент досягнення спільних соціальних цілей, які дуже швидко деградують у бік класової зумовленості та починають виконувати суто негативні функції (соціал-демократія в суто позитивному ключі розглядає, соціалізм будь-яку державу розглядає як управлінський апарат). Соціалізм проголошує відмову від приватної власності коштом

виробництва головною умовою побудови справедливого егалітарного суспільства. Остання теза – суспільство в соціалістичній ідеології розглядається як сукупність нерозривно взаємопов'язаних елементів, жоден з яких не має права претендувати на абсолютну свободу, але в той же час не може бути дискримінований або обмежений у своїх можливостях (мова вже про суспільство, яке не обтяжене класовим пануванням).

Прагнення зміцнити соціалістичний лад без присутності іноземних військ (як це сталося у Східній Європі) у колишній Югославії породило т.зв. титоїзм (І. Тіто - генеральний секретар компартії, а згодом Президент Югославської Республіки). Цю версію соціалізму відрізняли установки на мирне співіснування з капіталістичними державами, визнання внутрішніх конфліктів та протиріч соціалістичного будівництва, необхідність ведення боротьби з головним внутрішнім ворогом — бюрократією, прагнення встановити ринкові відносини та обмежити роль комуністичної партії.

Спроба реалізувати ідеї соціалізму в повоєнному Китаї породила ще один прикладний різновид соціалізму — маоїзм (на ім'я генерального секретаря КПК Мао Цзедуна). Заперечуючи священні для марксистів “загальні закономірності” соціалістичного будівництва, Мао тим не менше взяв за основу сталінську ідею про необхідність боротьби із зовнішніми та внутрішніми ворогами, розфарбувавши її теорією “партизанської боротьби” (яка зробила маоїзм вельми популярним у низці країн Індокитаю, Африки та Латинської Америки, а також, як не дивно, в Західній Німеччині). При цьому головною історичною силою руху до соціалізму стало селянство, покликане “виховувати” інтелігенцію та інші верстви населення в революційному дусі. Зрозуміло, що шляхи просування до “світлому майбутньому” були оплачені масовими жертвами китайського населення (особливо за часів “культурної революції”).

Але ХХ століття продемонструвало не тільки безперервні спроби практичного втілення ортодоксальних версій соціалізму. Характерною і дуже показовою рисою нинішнього століття були наполегливі прагнення багатьох мислителів модернізувати теоретичну основу соціалістичної ідеології. Так, австро-марксист М. Адлер та О. Бауер намагалися створити “інтегративну” концепцію соціалізму, що поєднує ідеї комунізму та соціал-демократії; А. Шафф та Г. Петрович обґрунтовували доктрину “гуманістичного” марксизму; розроблялися теорії “екологічного” та “християнського” соціалізму і т.д. Однак за всієї привабливості ідей соціальної справедливості розбіжність розпоряджень теорії соціалізму з реальними тенденціями світового розвитку в ХХ ст . .

Соціал-демократія

Ряд німецьких теоретиків (К. Каутський, А. Бебель, Е. Бернштейн), позитивно трактуючи роль держави (демократичної республіки) у суспільних перетвореннях та затверджуючи пріоритет мирних, еволюційних засобів досягнення цілей, стали основоположниками теоретичного ревізіонізму в “науковому” обґрунтуванні початок **соціал-демократичної** ідеології.

Соціал-демократична ідеологія відстоює пріоритети соціального та міждержавного світу та пов'язує ідеали справедливого суспільного устрою з принципами свободи та солідарності. Уявлення про поступове реформування буржуазного суспільства нерозривно співвідносилися у її доктрині з відмовою від класової боротьби, принципами народовладдя, соціальної захищеності трудівників та заохочення робочого самоврядування. Концепція «соціального партнерства», яка проповідується соціал-демократією (замінила і вдосконалила концепцію класової боротьби) в умовах стабільного політичного розвитку, стала вельми привабливою програмою політичного руху. Противники висували контраргументи про нездійсненість моделей “демократичного соціалізму”, труднощі, пов'язані з реалізацією “держави загального благоденства”, зміна суспільного устрою більшості країн “реального соціалізму” та інших. негативно позначилися впливу соціал-демократії у світі. Якщо говорити коротко, то соціал-демократія – це суто буржуазна спроба «перетягнути» на себе від соціалізму монополію на справедливість.

Фашизм: альянс консерватизму та модернізму

Фашизм як ідеологія склався пізніше і за лібералізм, і за марксизму – лише в ХХ столітті, – але за своєю основною соціальною парадигмою він успадковує консервативні течії ХІХ і навіть ХVІІІ століть. Консервативна складова фашизму заперечує ідеологію і марксизму та лібералізму в тому, що

«буржуазний лад є більш досконалим, ніж феодально-монархічний», ставить акцент на національній державі як вершині історичного процесу. Як не дивно, і в цій ідеології ми стикаємося зі своєрідним заломленням ідей Йоахіма та Флора, лише вершиною історичного розвитку визнається не демократія та не комунізм, а держава та нація.

Показово, що в італійському фашизмі один з основних ідеологів Дж. Джентілі (1875-1944) був гегельянцем, і за Гегелем (1770-1831) бачив вершину історичного процесу – як поступового розгортання Абсолютної Ідеї – у створенні «ідеальної держави» (тільки не пруської, про що писав Гегель, а італійської).

Фашизм успадковує від ранніх форм консерватизму неприйняття буржуазних і процесів з аристократичної, станової погляду, і це відрізняє фашистів і зажадав від марксистів. Можна сміливо сказати, що фашизм -- це критика буржуазної демократії (лібералізму) справа, з консервативних позицій, тоді як марксизм і соціалізм є критика тієї ж буржуазної демократії ліворуч – з позицій пролетаріату.

Разом з тим, на відміну від класичного консерватизму, фашизм та його різновиди (націонал-соціалізм, націонал-синдикалізм тощо) бачать завдання не в простому збереженні старих добуржуазних форм, а у створенні «нового порядку», «нової аристократії» та « нової (корпоративної) держави», тобто поміщають свій соціальний ідеал над минуле, але у майбутнє.

Сьогодні у науці склалося двояке розуміння фашизму. Одні вчені розуміють під ним конкретні різновиди політичних ідеологій, що сформувалися в Італії, Німеччині та Іспанії у 20—30-х роках. нинішнього століття і популістським засобом виходу цих країн з повоєнної кризи. Родоначальником фашизму став колишній лідер лівого крила італійських соціалістів Б. Муссоліні. Його теорія, що базувалася на елітарних ідеях Платона, Гегеля та концепції "органістської держави" (що виправдовує агресивні дії влади в ім'я блага відданого йому населення), проповідувала крайній націоналізм, "безмежну волю" держави та елітарність його політичних правителів, прославляла війну та експанс.

Характерним різновидом фашизму був і націонал-соціалізм Гітлера (А. Шикльгрубера). Німецька версія фашизму відрізнялася більшою часткою реакційного ірраціоналізму ("німецький міф"), вищим рівнем тоталітарної організації влади та відвертим расизмом. Використавши ідеї расової переваги А. Гобіно , а також ряд положень філософії Г. Гегеля, І. Фіхте, Г. Трейчке , А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, теоретики німецького фашизму побудували свою ідеологію на пріоритеті соціальних і політичних прав міфічного народу - /арійців". Відповідно до визнання його привілейованості було проголошено політику підтримки держав " культуристворювальних рас" (до справжніх арій, точніше, їх нібито прямим нащадкам – арійцям - були віднесені німці, англійці та низка північних європейських народів), обмеження життєвого простору для етносів, що "підтримують культуру " (до них зараховували слов'ян і мешканців деяких держав Сходу та Латинської Америки) та нещадного знищення " культуроруйнівних " народів (негрів, євреїв, циган). Тут державі відводилася вже другорядна роль, а чільне місце займала раса, захист цілісності якої виправдовувала і передбачала політику експансіонізму, дискримінації та терору.

Конкретно-історичні трактування фашизму дозволяють побачити його політичні обриси крім названих країн також у франкістській Іспанії, Японії 30—40-х рр., Португалії за А. Салазарем , Аргентині за президента Пероні (1943— 1955), Греції кінця 60-х, окремі періоди правління у Південній Африці, Уганді, Бразилії, Чилі.

Інша точка зору інтерпретує фашизм як ідеологію, яка не має певного ідейного змісту і формується там і тоді, де і коли на перший план в ідейних та практичних устремліннях політичних сил виступають цілі придушення демократії, а жага насильства та терору заступають завдання захоплення та використання влади. Таким чином, найкращою ідейною основою для фашизму були б доктрини, що містять визнання переваги тих чи інших расових, етнічних, класових, земляцьких та інших груп суспільства. Тому від фашистського переродження не застраховані ні національні, ні комуністична, ні релігійні та інші ідеології, що стоять на засадах політичного перебудови суспільства, що зберігає привілейоване становище для "корінного населення", прихильників "справжньої віри", "гегемона історичного процесу" та пропонують радикальні засоби для забезпечення цих груп необхідного соціального статусу.

Анархізм

Ідеологія анархізму передбачає такі принципи: Відсутність примусової влади має на увазі, що в анархістському суспільстві одна людина, або група осіб не нав'язуватимуть свою думку, бажання і волю іншим особам. Це ж має на увазі відсутність ієрархії та представницької демократії, так само як і авторитарного правління. Анархізм виключає будь-якого заклик до побудови суспільства тоталітарного типу, за якого всі люди будуть піддані тотальному контролю, а всі сфери людського життя будуть стандартизовані аж до повної одноманітності. Саме навпаки, анархізм закликає до максимального розвитку кожної окремої особистості та індивідуалізований підхід до вирішення проблем та потреб окремих людей, якщо на це існують можливості.

Свобода від примусу передбачає відмову від примусу одних людей іншими до участі в будь-якій діяльності, чи то в інтересах окремої людини, чи навіть усього суспільства, проти її волі. Участь у суспільно значущих діях чи проєктах має здійснюватися, на думку анархістів, не під зовнішнім тиском, але за умови прояву особистої відповідальності перед суспільством, частиною якого він є.

Свобода асоціацій передбачає, що в суспільстві, організованому на анархістських принципах, можливі будь-які асоціації для задоволення всіх суспільних потреб, будь-які громадські структури повинні створюватися людьми, що вільно об'єдналися, мають рівне право визначати майбутнє суспільства.

Анархісти вважають, що на місце примусової влади має бути привнесений принцип дійсної низової ініціативи, коли люди самі колективно вирішуватимуть суспільні питання, і індивідуально (без шкоди для інших) свої особисті питання.

Два наступні принципи взаємопов'язані:

Взаємодопомога - це синонім співпраці. Коли люди працюють спільно, їхня діяльність помітно ефективніша, ніж коли кожен працює поодиноці. Колективна взаємодія - це укорочений шлях до досягнення необхідного результату при можливо меншій витраті зусиль.

Різноманітність — запорука найбільш повноцінного життя кожної окремої людини, у тому числі складається суспільство. Фордистсько - тейлористська організація виробництва, стандартизація масового виробництва, уніфікація відчужує людей один від одного, сприяє роздробленню суспільства на егоїстів, стурбованих лише своїми власними інтересами на шкоду оточуючим. Ці тенденції, до того ж, сприяють руйнуванню навколишнього середовища. З іншого боку, тенденції розвитку цивілізації сприяють розвитку різноманітності робочого процесу, дестандартизації та демасифікації (що робить анархізм лише більш актуальним напрямом суспільної думки), а тому страхи конвеєризації людського життя, що невід'ємно супроводжують індустріалізм виглядають, принаймні в країнах, що вже пройшли процес що відходять у минуле.

Анархізм можливий лише за так званої «просторової невизначеності», тобто коли неможливий тотальний контроль «згори». На жаль, розвиток сучасних технологій лише посилюють цей контроль, начебто не даючи можливості такому ладу, як анархізм. Тим часом у співтоваристві вільних технологій є інша невизначеність: між замовником та споживачем товару. Тож у цьому сенсі, як лад, анархізм у сучасних умовах все одно можливий.

Рівність означає відсутність ієрархії, однакові для всіх можливості задоволення своїх особистих потреб у мистецтві, творчості, продуктах праці, а також рівний доступ до всіх суспільних благ, у тому числі останніх досягнень науки і техніки.

Братство має на увазі, що всі люди є рівними, що інтереси та потреби одних не можуть бути важливішими та/або ціннішими за інтереси та потреби інших людей.

Анархо-комунізм

Анархо-комуністи стверджують, що справді вільна форма соціальної організації можлива тільки в такому суспільстві, яке складається з самоврядних комун та громад, у яких організовано колективне використання засобів виробництва, всередині яких діє принцип прямої демократії, тобто колективного, спільного прийняття рішень, а між собою ці комуні пов'язані через об'єднання у федерації та/або конфедерації, за допомогою горизонтальних і вертикальних (побудованих знизу вгору) зв'язків.

Однак, деякі анархо-комуністи виступають проти мажоритарної природи прямої демократії, вбачаючи в ній потенційну можливість перешкоди особистої свободи особистості та прихильність до демократії злагоді, тобто вбачають у цих відносинах ієрархічні засади, владу та основи для відтворення

державності. Оскільки за анархістського комунізму гроші повинні будуть перестати існувати, люди не отримуватимуть пряму компенсацію за працю (через поділ прибутку та оплати праці), але повинні мати вільний доступ до всіх ресурсів та надлишків, вироблених комунією. Відповідно до анархо-комуністичної концепції Петра Кропоткіна та пізніших ідей Мюррея Букчина, члени такого суспільства будуть спонтанно, добровільно виконувати всю необхідну працю, тому що вони усвідомлюватимуть вигоди громадського володіння підприємствами та взаємодопомоги.

Кропоткін вважав, що приватна власність була однією з найважливіших причин придушення та експлуатації та закликав до її скасування, висуваючи на противагу приватній колективній, громадській власності.

Анархо-синдикалізм (від грец. *αναρχία* - безвладдя; грец. *syndikos* - захищає, що діє спільно; франц. *syndicat* - профспілка) - це частина міжнародного анархістського руху, корінням якого є ідеї П'єра Жозефа Прудона та Михайла Олександровича Бакуніна . В основі анархо-синдикалізму лежить ідея про те, що тільки революційні організації трудящих, що базуються на принципах взаємодопомоги та колективного самоврядування повинні, і можуть сприяти побудові нового, справді справедливого суспільства.